

Danas nestaje i onog osmodnevnog čašćavanja »la hupa«, te obično mjesto toga, iza obavljenog vjenčanja — većinom u hramu — idu mladenci na svadbeno putovanje.

U većim gradovima ovakovo vjenčanje završi neobično duga povorka fijakera, koja prati mladence u njihov dom ili na bračno

putovanje. U bogatih razvija se pri tome veliki sjaj. A tom prilikom obično se dijeli milostinja sirotinji, koju često za posebnim stolom mladenci sami časte i dvore, dok se opet u drugim prostorijama časte ostali uzvanici.

Avram Altarac

PRINC EVGENIJ SAVOJSKI U SARAJEVU 1697.

Tragična crta povijesti našeg naroda proizišla je prije svega iz njegova geografskog smještaja na razmeđi jačih tuđih političkih sila i kultura. Tu se od prvih početaka zapamćene istorije javila podvojenost po konfesijama kršćanstva, koje je u srednjem vijeku baš u srži naroda (u Bosni) podgrižano patarenskim sektaštvom doživjelo nalletom i turskom okupacijom još veću vjersku diferencijaciju poprimanjem islama. I tako je na osvitlu novoga vijeka, i za par stoljeća dalje, južno slovjenstvo postalo ne samo poprištem okušavanja snage kršćanske Evrope i Turske, nego se u tom razračunavanju tuđe sile s obje strane služile prvenstveno snagama našeg naroda, koji je toga radi i oslabio svoj sopstveni kulturni progres, postavši zadugo egzotični objekt stranaca.

Naravno je, prema tome, da je zakrčljao i historijski smisao autoanalize, a historio-grafski materijal da je sačuvan tek slučajem i u tuđim interesnim sferama, zabilježen ovdje ondje po zgodi ovoj ili onoj, iz tuđih pera i iz tuđih vidokrugova. Poimence je osjetljiva oskudnost i uopće nedostatak kakvih domaćih izvora za istorijsku topografiju naših zemalja. Pa to, dašto, vrijedi i za Bosnu, spojnicu sprskohrvatsku i u srednjem vijeku, čija je detaljna prošlost toga doba gotovo mračna, a za tursko doba fragmentarna, i opet, u koliko postoji, iz tuđih pera. Tako je i za Sarajevo, novi centar Bosne pomoću Turske proširene.

Teška je dakle topografska rekonstrukcija i što se tiče ubikacije same podloge i razdiobe i što se tiče samog stanovništva, a najmanje je materijala o načinu života. U ovom priopćenju slijedi nekoliko ulomaka iz prošlosti Sarajeva zaključno sa katastrofalnim pohodom princa Evgenija Savojskog u godini 1697.

Sami putopisci, stranci, na prolazu, brzo-pleti su i biljeziče tek površna svoja, i to većinom šablonska opažanja. Tako će Katarin Zen reći 1550. za Sarajevo, da je to varoš puna vrtova i dobrih voćnjaka, trgovačko mjesto naseljeno od Turaka, Srba i Dubrovčana; kuće da su od kamena i zemlje, zatim, da je u mjestu mnogo mošeja i karavanseraja, da ima tvrđica na vrh brda,

i napokon, da su napomenuti vrtovi u Sarajevu lijepi kao u Padovi.

U historijskim izvorima i preostacima pojedinih termina razabira se, da je i sredovječna Bosna prilično participirala na kulturnom blagu zapadne Evrope ponajviše posredstvom trgovaca, i da stanoviti elementi nijesu prestajali bitisati ni u tursko doba. Mora da su romanski trgovci pored domaćih i nadalje razvijali svoju djelatnost. Za samo Sarajevo 1581. napominju se u peticiji papi Gregoriju XIII. nuz biskupa Antonija de Matheis još tri talijanska trgovca, sarajevska građanina: Ciganti, zatim di Busni da Venezia i Jacomo de Natal. Od »domaćih« se trgovaca napominju u to vrijeme u Sarajevu. Šimun Matović, Gašpar Nurević, Petar Nakobović, Matija Marković, Marko Gjurgjević, zatim Nicolo di Piero, Miloš Marković, Piero di Marco, Nico di Jaco, Martin Gjurgjević i Nikola Studović.

Jedan od podrobnijih opisa Sarajeva dao je među prvima Athanasio Georgiceo 1628. u svojoj relaciji.¹⁾

¹⁾ Sarajevo è una città molto grande posta in loco a giusa d'una nave; parte tra Colline e parte sopra colline molto belle e vaghe, le quali poi seguitano l'altre quasi nude, che si vanno innalzando e formando quasi grandissime montagne. Per mezzo della città passa un fiume, sopra il quale sono bellissimi ponti di pietra lavorata, fatti alla moderna. In quello fiume entra un acqua anco non molto grande, che da una montagna per quelle colline va descendendo, e voltando le ruote di più di 50 molini. Sono poi alcune fontane in quelle colline va descendendo, e voltando le ruote di più di 50 molini. Sono poi alcune fontane in quelle colline fatte di pietra lavorata, si per servizio delli viandanti come per servizio di quelli che sono nella Città. In capo della città sopra una colina molto alta e distaccata dalle montagne è un Castello vecchio non troppo grande, qual puoco ajutarebbe la Città, ce venisse il nemico, dal che fo congetture, che anticamente non era grande; ma dalli Turchi è stata grandamente aumentata; e ciò si conosce dalle Moschee, che loro hanno edificato, che saliranno al nu-

Po njegovom zapažanju ima Sarajevo prekrasan prirodni smještaj, a ima i vrlo lijepe kamene mostove građene posve po savremenom ukusu; napominje česme i 115 džamija zidanica i olovom pokrivenih, 15.000 kuća, 12.000 dućana, što trgovačkih, što zanatlijskih. Katoličkih kuća bilo je tada u Sarajevu samo 40, a postojao je dabogme i jevrejski ghetto. Nada sve pak Georgiceo ističe trgovačku osebinu Sarajeva.

Interesantna je epizoda iz godine 1630., kada se u dopisivanju s rimskom Propagandom napominje »neposlušnost« sarajevskih trgovaca (katolika) u stvari staroslovenskog misala. No u tančine je tadašnji život skriven. I nadalje su zabilježne šablonske, poslovne, stegnute na interes mandatora, kojima spisatelji služe.

I fra Marijan Maravić, bosanski biskup, prikazao je Sv. Kongregaciji za raširenje vjere u Rim 1655. jedan nacrt (»Descrizione del regno di Bosna con le sue città e territori«).² Tu on navodi dan udaljenosti Sara-

mero di 115; alcune sono tanto grandi e tanto belle di pietra quadrata, coperte di piombo, che non mancherebbe altro, che benedirle e metter dentro di altari con l'Imagini; perche si farebbono di esse Chiese nobilissime. Si stima che questa Città haverà più di 15.000 case, tra le quali 12.000 bothege di mercanti e d'Artegianni. Di christiani Cattolici intorno 40 case. Ha un Serraglio d'Hebrei, cinto d'altissime mura. Ha molte corvasarie per recettacolo de' forastieri. Ha poi un loco, ove la sera ad ogni povero viandante si da la cena. Sono mercanti dentro, ch'haveranno oltre le robbe di contanti, chi 50, chi 100, chi 200 mila ducati, poi tutte le mercanzie, che vanno a Spalato di Turchia, e che da Spalato vengono per quella città. In summa, cavato Constantinopoli non è città in quella parte d'Europa soggetta al Turco più ricca, ne ch'ha più delle moschee et in maggior quantità di Sarajevo. (M. V. B a t i n i ć, Njokoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. »Starine« XVII. U Zagrebu 1885. str. 126.)

² Seraglio, città anticamente detta Verbosania, adesso metropoli e capo del regno, situata fra doi monti, per mezzo di essa vi passa il fiume detto Migliazka. Ha nella parte inferiore una bellissima campagna, nella quale alle radici d'un monte scaturisce il fiume Bosna; non è piu montana d'una giornata dali confini di Servia, è senza le mura, solamente ha picciolo castello. Tienne case di Turchi nr. 20/m., moschee nr. 118, case di christiani nr. 100, anime nr. 600, con la capella della Madona; e questa città è assai popolata e ricca di mercantie d'ogni sorte, et in essa per lo più risiede il Bassa, et il supremo giudice detto Mulla. ... Fer-

jeva od srpske granice, 20.000 muslimanskih kuća, 118 džamija, 100 kršćanskih kuća sa 600 duša. Međutim u jednoj svojoj prijašnjoj relaciji iz godine 1652. navodio je Maravić 200 kuća katolika u Sarajevu.³ To su, dakako, sve sama zrnca za rekonstrukciju topografije onog doba, ali opet baš za to dragocjena. U nizu tih fragmenata nalazi se iz prve polovine XVII. stoljeća i jedan Turčin. To je turski geograf XVII. stoljeća Mustafa ben Abdale Hadži-Kalfa poznat pod imenom Čatib-Čelebije (umro je oko 1655.—1656.). On napominje u svom zemljopisu »Rumelija i Bosna« dašto i Sarajevo: »Bosna-Seraj (t. j. Sarajevo), 26 dana od Carigrada (Stambola), glavna varoš zemaljska tako nazvana po dvoru, koji je u njoj sultan Mehmed podigao. Na zapadnoj strani varoši ima jedno polje; s ostalih su strana visoke planine. Reka Miljacka dolazi s istoka, protiče kroz varoš i utiče po tom u Bosnu. Na istočnoj strani varoši ima gradić. Varoš je gotovo tako velika kao Drenopolje, ima 100 većih i manjih džamija, dva bezistana, više kupatila i kod Hozrevbegove džamije sahat sa zvonom. Od voća ovde sazreva grožđe. Mnogi evropski trgovci dolaze u ovu varoš«.⁴

Sličan opis Sarajeva dao je i Francuz Pouillet, koji je prošao Sarajevom godine 1658. On kaže:

»Ovaj grad Sarajevo je prijestolnica jednoga od najvažnijih pašaluka. On je prilično velik, mnogo duži, nego li širi, pa je udubljen prema sjeveru između dvije planine. On ima mnoštvo džamija s olovnim krovom, koji se svršava s kubetom. Svaka ima svoju česmu s poviše pisaka, na kojoj se peru oni, koji se nijesu umili kod kuće ili koje je poziv na molitvu zatekao na ulici«. Daljni se opis Pouilletov tiče muslimanskog rituala uopće, a i ocrt odijevanja stanovnika i ceremonija valjada je izvađen iz drugih već poznatih generalnih zbornika i putopisa o muslimanskom svijetu. Ipak Pouillet poslije napomenutih ekskurzija produžuje ovim riječima: »Ja sam bio započeo s opisom ove varoši, koja gotovo nema nego nekoliko porušenih zidina i čiji je vid iznutra neprijatan. Najveće zgrade, izuzmemo li džamije, čini se, kao da su tek veliki duvarovi

mendžin, Acta Bosnae... Zagrabiae 1892. p. 476.

³ Fermentžin I. c.

⁴ Rumeli und Bosna. Geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa. Aus dem Türkischen übersetzt von Joseph von Hammer. Wien, 1812. — Isp. »Споменик« Српске Краљ. Академије XVIII Хаџи-калфа или Чатиб-Челебија, турски географ XVII. века о балканском полуострву. С помоћним белешкама и објашњењима приложио Ст. Новаковић. У Београду, 1892 стр. 79.

bez pendžera poput samostana kaluderica u Francuskoj. Privatne kuće su sve od drva i građene u četverokutu; a posred njih ima za propuštanje dima malena kula slična našim golubinjicama, pošto je običaj u ovom kraju, da se vatra loži uvijek usred stana. Po strani ovih zgrada ima nekoliko odvojenih stanova, nekoliko grijanih pećima i to uvijek razi zemlje. Skrajnji dio Sarajeva, koji je okrenut prema Beogradu, leži na brežuljku, s kojega silazi malen potok. Taj je potok tako upravljen, da na istom toku obrće najmanje deset vodenica. Potonje su umjetno smještene na spratove, jedna izviše druge, tako da sve žito ista voda melje. Točak na koji voda pada nije podignut, kao u nas, sa strane zgrade, nego je položen ploštimize i horizontalno na stožer, te sličijetrenici obrnutoj na stolu.

Iz iste godine datira i putopis g. Quicleta,⁶ koji također donosi opis grada Sarajeva: »Ima tu — veli on — sto i jedna džamija ili mešćeta, a sedam njih pokrito je olovom; rijeka, koja ondje protječe, zove se Miljacka i ne nosi lađa. Imade vrlo lijepih šetalista i kamenih i drvenih, dosta lijepih i dobro načinjenih mostova te 169 lijepih česama... Grad je pun vrtova te je malo kuća bez posebnog vrta, a svi su puni voćaka, osobito jabuka; ali sve su kasnorodne radi velike zime i snijega, koji dugo traju, obično čitavu zimu«. Nadalje je opisao hamame, ženskinje, tekije, pa nastavlja: »Veliki trg ili čaršija je čudo. U nedjelju, koja je u Turskoj pazarni dan, naći je tamo neizmjereno naroda i svake vrste robe. Ima i lijep Atmejdani ili konjski trg, gdje se na isti dan prodaje mnogo i vrlo jeftino i vrlo dobrih konja, a treba zabilježiti, da su bolji nego li izgledaju, jer su im noge vrlo sigurne, podnose veliki napor i umjereni su prema običaju i klimi zemlje. Imade i vrlo lijepih tržnica, zatvorenih, koje se noću zatvaraju kao zemaljske palače; zovu ih Bezistan. Tu se prodaje sukno, vosak, platno, koža, lijepo krzno i postave, svila i druga roba, koja dolazi iz Venecije i druga roba i radovi iz zemlje. Našao sam tu i čovjeka, vješta u znanosti, koja se zove »zahirge« ili, kako je Vigenere u svojim šiframa, a Leon Afrikanski u svom opisu Afrike zove »Zairagja«. Govorili smo neko vrijeme zajedno. To je jedna od najljepših, najzanimljivijih i najsvršenijih znanosti između svih vrsta divinacije, a proizlazi sva iz stare Kabale Jevreja; a gotovo nikada ne će uzmanjkati u

⁵ Доживљаји француза Poulett-a на путу кроз Дубровник и Босну (године 1658.). Приопћио Вјекослав Јелавић. »Гласник Земалског Музеја у Босни и Херцеговини«. Сарајево 1908. стр. 54., 63.

⁶ »Les voyages des M. Quiclet à Constantinople par terre...« A Paris, 1664.

ljepoti odgovora i na pitanja, koja joj se stavljaju riječ po riječ, slovo po slovo. Ime mu je Jusuf Celebi».

Poulettov i Quicletov materijal topografski je dakle oskudan, ali zato ima najvrijedniji izvor za mjestopis Sarajeva Evlija Čelebija iz godine 1659.—1660. Kolikogod je on pričalac u istočnjačkom smislu, opet je jezgro važno i istinito. On donosi i o postanku neku tradiciju, koja je ovdje manje važna, no u ovom priložu zanimaju nada sve ova njegova priopćenja:

»Malo niže grada na zapadu ima golemo vrelo, koje zovu Bosnom, a Osmanlije toga vremena svezaše ovo uz ime Saraj, i tako postane »Bosnasaraj«. Osnutak i proširenje ovoга grada za pravo je zasluga Osmanlija.

Grad. Tvrđava na vrhuncu jednih stijena je pomalešan, kamenit grad unaokolo 400 koračaja. Na sjevernoj strani tvrđave načinjen je pomalešan hendek a prema kibli i jugu ima doli do vode Miljacke ponor poput pakla, za dvije-tri munare visine, a sa ove strane ni na kakav način nije moguće naškoditi tvrđavi, dočim je prema Mokrom i Degrmenliji⁷ dosta porušena i i ne bi se ni na kakav način mogao oduprijeti topovskoj navali. U tvrđavi stanuje dizdar sa nekoliko nefera. Tvrđava ima na istočnoj strani gvozdena vrata. U tvrđavi ima Sultan Fatihova džamija, kuća za imama i mujezina i za mehtera (trubljaru), žitni hambar i kuće ze nefera. Kad se ispred gradskih vrata strmo na varoš pogleda sve se kuće mogu izbrojiti. Moj efendija i gospodar, bosanski valija popravio je sada ovi grad, te izgleda kao bijelo jaje. Lijepo je gledati preporod ovoга velikog grada, ove visoke tvrđave s desna i lijeva, s istoka i zapada s brdima i dolinama sa svake strane Miljacke, sve jedno više od višega, vinarograde i bašće, po njima kuće i tekuće vode, a kuće visoke i lijepe, većinom od dva do tri boja sa ćeremitom pokrite a ponešto i šinrikom sa svojim badžama. Ovaj se šeher od Sultan Sulejmana, to jest po njegovu kanunu, daje veziru od tri tuga.

Ajalet je velik, svega je u njemu sedam sandžaka, 59 zijameta, 1792 timara. Paši je čiste plaće ili prihoda godišnje 600.050 akči. Sandžaci bosanskog ajaleta ovo su: glavni grad Sarajevo, valina stolica, kojim on idaru⁸ čini bez mutesarifa; kliški sandžak, hercegovački sandžak, zvonički sandžak, požeški sandžak, krčki sandžak, raskovački sandžak i erhodski sandžak. Državni blagajnik imao je 56.000 akči, kethodateftedar 46.000, ziametski teftedar 15.339 akči. Ima po kanunu tefterski povjerenik čaušlar čehaja, čaušlar emin, čaušlar kjatib i gradonačelnik, ima i Alaj beg, ceribaša i juz-

⁷ Mlinovi iza Višegradskih vrata.

⁸ Idaru činiti = upravljati.

baša. Po kanunu ima u cijelome ajaletu od spahija i begova deset hiljada vojnika. Valina askera ima 3000, koji su u svako doba spremni za rat. U cijelome ajaletu ima sedam stotina i sedamdeset i tri grada, u kojima ima spremno 12.000 askera a dobivaju svi određenu plaću od državnog blagajnika. Hâkimi šeri zove se šerijatski sudija za ovu zemlju, on je mula i dobiva godišnje od državne blagajne 500 akči, a što po nahijama i sandžacima od naiba sakupi iznosi godišnje oko četrdeset kesa. Valija po pravu, ako bi sabrao sav harač i ostale prihode, donosilo bi mu 200.000 groša.

Ima tu šejhul-islam, sada zvan muftija, nekibul-ešraf, dizdaraga, kolski serdar, budimski jenjičaraga, čebedijski serdar, topčinski serdar, nadglednik baždara, nadinžinir, preglednik spisa i gradski subaša.

Čuo sam od haračskog povjerenika, da u bosanskom ajaletu uzima od 13.000 rajetnika harač, od istog harača daje u bosanske gradove džebhanu. U svakog kakima⁹ ima po jedan muzur. Pošto je muzur šerijatski službenik te se dosta drži pravde, za to mu svijet daje čast. Gradskog emina i šeher-čehaju slušaju svi esnafi, trgovci, ađe i begovi. Iz načelnikova teftera razabire se, da u cijelom gradu ima 140 mahala.

Deset mahala srpske, bugarske i karavlaške raje i dvije mahale čifutske. Grčke, jermenske i franačke mahale nema, jer samo dolaze i prolaze.

Ima znamenitih saraja i kuća sarajskih 17.000 tvrdo sagrađenih s dōnjim i gornjim bojem, čeremitom i šinrikom pokrivenih. Pašinski saraji¹⁰ od sviju su najbolji, ostali saraji prvaka malo su potjesni, kao Tefterdarevića Husli-efendini, Tefterdarevića Musli pašini. Eb pašini saraji su sasvim znameniti.

Džamije. U Sarajevu ima sto i sedamdeset džamija. U sedamdeset i sedam njih klanja se džuma i bajram namaz.

Prva je u gradu Sultan pašina džamija, pomalešna, lijepa. U dōnjem šeheru je lijepa Ferhat pašina džamija s kamenitom minarom, pokriva olovom.

Više vrata ovaki je natpis:

Ferhat beg sazida ovu zgradu, da bude kuća sastanka dobrih i pobožnih. Bog nas podari da napravimo tarih: »Za hator Boga stvoritelja svega svijeta«.

U sredini je grada pokraj sahat kule Husrevbegova džamija.

Više vrata je tarih u zadnjem stihu:

Bog nas podari da napravimo tarih istoj: »Sastanak dobrih, kuća zahvalnih«. (937. = po I. 1530.)

⁹ Kadija.

¹⁰ Begluk, današnja kršla.

Ovu džamiju posjećuje danju i noću mnoštvo muslimana za to, što se nalazi usred najvećeg mnoštva muslimana; ima kamenitu minaru, pokriva je kubetom i kuršumom a stara. Pa ima i jak vakuf. Za klanjače grije se na ovoj velikoj zimi u velikim kazanima poput imaretskih voda, i česme teku vruće za avdest. Toga ima još u nekoliko džamija.

Gazi Ali pašina džamija. U dnu šehera, prema gazinskome turbetu je Kuršumlja s kamenitom minarom u koje više vrata tarih glasi:

»Veliki gazi Ali paša napravi za hator Boga, stvoritelja sveg svijeta; nema joj na svijetu ravne; džamija za znane, kuća pravednih. Bog nas naputi, da napravimo tarih: Sastanak dobrih, kuća zaljubljenih«. (906. = po I. 1500.)

Pošav šeherom prema Trebeviću ima Gazi Isabegova sina Mehmedbega džamija, s kamenitom minarom pod čeremitom, a više vrata joj natpis:

»Sin Isabegov Mehmed beg sazida džamiju za klanjače i bogobojazne, isti bijaše vrlo pravedan i milovidan za sirotinju, a bijaše na ovom svijetu zaštitnik sirotinje. Reče se datum ovoj džamiji: Bogomolja narodna, kuća poznatih. U ovim džamijama finim i gizdavim klanjao sam i posjetio sam ih«. (926. = po I. 1519.)

Sarajevske medrese. U Sarajevu ima puno medresa i velikih hodža. Od medresa je najbolja i najurednija Gazi Husrevbegova. Više vrata joj natpis ovako glasi:

»Reče Božji podarenik u datumu joj: »Sastanak odabranih, kuća za naučene«. (975. = po I. 1567.)

U Sarajevu ima stotinu mesdžida,¹¹ a među njima je najposjećeniji klanjačima Hadži Osman-begov mesdžid, koji se nalazi od istoka na domak Careve čuprije, a to je Tabačka džamija. Više vrata je ovaj tarih:

»Hadži Osman načini ovu zgradu za hator Boga, kuću onim, koji ga traže. Da mu Bog dadne ovaku u raju. To je mjesto znanih i kuća savršenih«. Tarih veli: »Rob svečev, mesdžid za one, koji traže pravi put i klanjaju«. (1000. = 1591. po I.)

Darul-kuralari. Svega na osam mjestu uči se za hafize, prema nufuzu. Hafiza je malo, zato nema ni velike kuće s velikim vakufom.

Samo po velikim džamijama uče veleučeni hafizi¹² »Kuran« i podučavaju svijet.

Na deset mjesta uči se »hadis«-šerif. U Carevoj džamiji, Ferhadiji, Husrevbegovoj, Kodža Ali pašinoj, Mehmed-bega Isabegovića i još na nekoliko mjesta određeni še-

¹¹ Mesdžid se rekne onoj džamiji, u kojoj se ne klanja petak.

¹² Koji na pamet zna vas »Kur-ani« azunušan.

hovi podučavaju hadis, ali za toga posebna kubeli zgrada još nije sagrađena.

Dječiji mektebi. Na sto i osamdeset mjesta ima i za podučavanje i za ponašanje mekteba. Hadži Sedžahov mekteb nalazi se preko Careve čuprije na sjevernoj strani u sadanjem aščiluku.

Više vrata mu ovako tarih piše:

»Rekoše, u nas znanja nema osim što nas naučiš«. (1053. — po I. 1642.)

Kraj svake džamije ima mekteb, gdje valjanaj, pametnoj i siromašnoj djeci iz vakuća daju odjeću i obuću.

Tekije. Ima četrdeset i sedam derviških tekija. Pokraj Miljacke nalazi se kao u rajskoj bašci na lijepu mjestu mevlevijska tekija¹³ simahana sa hodnicima i od 70—80 derviških i musafirskih sobica sa divanhanom, imaretom, musafirhanom i mutvakom. Njihov je šeh fin i pobožan čovjek. Najbaša, Derviš Mustafa ima vrlo lijep rukopis. Musafirska tekija,¹⁴ Kaderija tekija, Halvetiška tekija prema Alipašinoj džamiji i Bistrigije Ibrahim ef tekija.¹⁵

Česme. U gradu ima više od sto i deset česama tekuće vode, a ostalih tekućih voda ima puno.

Ispod Debelog brda izavirući Sauk-bunar kao da je rajski. Kako mi znani ljudi pričaju, ima u Sarajevu i oko Sarajeva hiljadu i šezdeset lijepih vrela.

Sebilji i šadrvani. Po čaršiji su na nekoliko mjesta sagrađeni sebilji za žedne, koji su načinjeni za hator peygamberov i njegova unuka Imami Huseina, koji je patio od Jezida žed uz muharemu. Mnoštvo je tih sebilja po čaršiji i po pazarnim mjestima: Ferhatpašin sebilj, Husrevbegov, Murat Vojvodin, Gazi Isabegov i ostalih prvenaca, svi uredni šadrvani.

Vrela. Miljacka, pošto prođe sred Sarajeva, koja teče sa mokranijskih planina, prošav Carevu čupriju, saljeva se dva sahata niže Sarajeva u Bosnu.

Bunarovi. Pričaju mi da ima oko sedam stotina bunarova. Pošto se narod dobro čuva u zdravlju, ne pije zimi tekuće vode nego troše bunarsku vodu, jer nije previše hladna.

Mlinovi. Ima sto i sedamdeset i šest vodenih mlinova. Pošto ima oko grada svuda vode tekućice, koje su brze, to se tako hitro okreću, da svaki za 24 sahata po 50 čila¹⁶ žita samelje.

Hamami. Na pet mjesta ima lijepih banja, a od svih je banja careva¹⁷ najljepša

¹³ Po tom se razumije, da se mevlevinske tekije zemljište protezalo sve do sadašnje kiraethane.

¹⁴ Skenderija.

¹⁵ U Bistriku.

¹⁶ čila = 25 oka ili četvrt tovara.

¹⁷ Isabegova.

i najfinija. Kućnih banja ima oko šest stotina i sedamdeset. U svakoj kući po jedna je soba određena za banju, osobito su po velikim i aginskim kućama banje sasvim uredne. U odabраниh ljudi, koji su me pozivali na musafirluk ulazio sam u kućne banje i jako su mi se dopale.

Kjarban-saraji i hanovi. Na tri mjesta ima sasvim golemih saraja u Sarajevu, u kojim dolaznici i prolaznici mogu besplatno prenoćiti.

Na dvadeset i tri mjesta ima finih i uređenih, gızdavih poput tvrđava hanova, a od sviju je najpoznatiji u čaršiji Hadži Beširov i Hadži Tartarev han.

Bečarske odaje. Na osam mjesta ima bečarskih odaja. Vratari tih odaja ne će bez jamca upuštati nikog od bečara na noćište. Vrlo su uredne. Ako koji bez dozvole vratara preko noći ostane na polju na kom drugom mjestu, sutra dan ga istjeraju. Svaku se noć poslije jacije zatvore vrata i zaključaju, a ulazak i izlazak je zabranjen.

Čaršije i bezistani. U čaršiji ima svega 1080 lijepih dućana, čaršija je sasvim široka i po redu načinjena, naliči vrlo brnsanskoj i halebskoj, većinom je pokrivena, ali ne kubetima, nego dircima. Sokaci su sasvim čisti i kamenom kaldrmljeni. Ima vrlo fin tvrd kubeli bezistan, u njemu imade svake skupocjene hındske, sındske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. Amo donose na konjima tovarnim bezbrojnu, različitu skupocjenu robu na prodaju, Dubrovnik i velika Venecija, jer je dva-tri konaka blizu, Zadar, Šibenik i Spljet. Ima posebna čaršija za čohadžijâ, kazazâ, kabardžijâ i svakih zanatlija.

Čuprije. Preko Miljacke ima na sedam mjesta tvrdih čuprija. Od sviju je Careva čuprija i ako je poniska dosta duga. Duljina joj iznosi 250 stopa. U ove čuprije iskopan je na sred iste na kamenoj ploči ovaj tarih:

»Neznan vidjevši čupriju izreče tarih: »Čupriju svrši Hadži-Husejin«. (1033. — po I. 1623.)

Više ovih čuprija i Memleviske tekije ima na Miljacki jedan veliki bend. Drva potrebna za cijeli šehar sijeku se u gornjim šumama, te svaki gospodar udariv svoj nišan baca ih u Miljacku, te ih u pomenutom bendu po znakovima prepoznaje i izvadiвши slaže u kamare i prodaje. I japija i drva idu niz Miljacku. Siromasi i siromaška djeca oko benda se kupe te sabiru sitnež i nose kućama za loživo. I još u ovom gradu zavijaju led i slamu i čuvaju u magazama, kada poslije nastanu vrućine u temuzu,¹⁸ izvade ga i meću u višnjeve šurupe i pijuci studenu vodu, razgaljuju se. Pošto je u ovom šeheru vrlo malo miša ima i malo mačaka,

¹⁸ Juli, mjesec, srpanj.

to kažu, da svaka mačka čovjeka stane jednu akću dnevno i za to ne će da drže mnogo, i ako u koža imade, daju joj samo hljeba. Ako se mačka nehotice privuče sofri, vele: »Bog te je stvorio da loviš miševe a ne da s nama ručaš«, pa je gone. Banjalučani ruže Sarajlije radi mačaka, te vele da su sasvim tvrdi i škrti te se po hadisu ne ravnaju i da sarajevski trgovci na dan samo jedanput jedu. Jednoć se naime desilo, da je Sarajlija jedući sa ženom, kada je žena dala mački komadić hljeba, ženu za to pustio. Ali prilika je, da je ova priča lažna, jer ja sam našao da su Sarajlije gostoljubivi i susretni, te putnike i siromahe jako miluju i daruju ih.

O b l i k l j u d i. Kako su zrak i vode vrlo fine, ljudi su većinom u obrazima rumeni, jer sa sve četiri strane grada ima čajra i mnogo tekući voda. Stanovnici su za to dugovječni i vidio sam nekoliko hiljada ljudi sasvim ostarjelih, snaga ih izdala a još žive preko sedamdeset godina i ne mogu ženskog sastanka.

Uopće su svi fini, pobožni a malo i veliko, bogato i fukara su pobožni. Još sam vidio u čaršiji ljude, gdje pare broje a kad zaokupiše ezan, ostave pare onako u otvorenim dućanima i ne zatvorivši pohrle u džamije, te povrativši se nastave rad i trgovinu. Lijene i neradne ni malo ne miluju. Čovjek, koji se znanošću bavi pa bio on jabandžija ili šeherlija, poštivaju ga, ako zna lijepo govoriti i učiti i podare ga. Kao što paze na ostale vjerske stvari i na isti način im zečat dobro daju, tako i znanim i učevnim. Narod govori bosanski, turski, srpski, latinski, hrvatski i bugarski.

M u š k a i m e n a. Narod u ovim zemljama skrativ imena mladima, ovako ih doziva: Mehmedu veli Meho, Ahmedu Ahmo, Šabanu Šabo, Ibrahimu Ibro, Zulfikaru Zuko, Hasanu Haso, Huseinu Huso, Sulejmanu Suljo, Ramadanu Ramo, Aliji Aljo.

Prezimana su im arapska, na primjer: Lub-zade, Kab-zade, Koski-zade, Lafi-zade, Čuno-zade, Bunak-zade, Dešo-zade i tako dalje.

M u š k a i ž e n s k a n o š n j a. Prvaka ima sasvim puno. Prvaci nose svi od saje čohe džubeta, ćurčiće, od vidre i samura ćurkove, zimi nose ćurkove od bosanskih crvenih lisica sa leđa postavljene i svilene, jer njima nije skupo potrošiti na čohu i svilu.

Obuća je svima žute papuče i mestve. Na glavi su im carske kape i bijeli saruci. Srednji stalež nosi haljine od iskirске čohe, kabodajske papuče i saruke. Zimi nose gornju haljinu postavljenu kožom dubrovačkih crnih janjaca. Niži stalež nosi haljine od čohe, a mnogi na glavama kalpake od zelene čohe. Žene se sasvim kriju i malo hodaju. Razgovori su im

lijepi i zvučni, a zubi kao biser. Djevojke, ne samo da se kriju, nego osim njihovih baba i deda niko ih viditi ni glasa im čuti ne može. Ženska imena jesu: Saliha, Saniha, Razija, Merdija, Merjem, Huma, Hava, Umihana, Nadira i druga. Za posluživanje upotrebljuju: Srpkinja, Bugarke i Hrvatice. U ovom gradu žene nose sve od crvene i zelene čohe feredže i žute tomake i papuče. Po sokacima nose na zavijku peče, ako valja kojoj kuda otići, ali one sasvim rijetko idu na hodanje, jer su vrlo poštene pa se čuvaju.

O p i s d o b r i h, p o s v e ć e n i h e v l i j a. Prvi, Avdi Čelebija, je sasvim star, uvijek šuti, ali je božjom milošću zanesen a po-gđjekad koju progovori i govori sasvim začudno i kasnije izlazi onako, kao što je on rekao. Kako kažu, nekoliko je puta unapred kazao, što će se potrefiti. Ja, budući u Sarajevu, Avdi Čelebija jedan dan pojavi se u čaršiji s vikom: »Bre podigni, bre u vreću strpaj, bre stani, bre udri, bre uduni, bre ne stoj, bre ode Sarajevo, jazuk, razbi se, pokaza se silovit vjetar, drži, udri!« Na taj način vičući i derući se hodaše po čaršiji.

I čudo božje! Istu se noć u kazandžiluku pojavi vatra, te nekoliko hiljada dućana i zgradi sprži. Do nekoliko dana poslije uhvatiše Sarajlije subašu valije Melik Ahmed paše na protušerijatskom poslu te ga isje-koše na komade. Pomenuti je valija sudionike ubijstva istog subaše sviju povješao, isjekao i pobio, a sutra dan iza toga pomoli se gore navedeni Avdi Čelebija u čaršiji govoreći: »Eto, lijepo bi, a jedni lijepo na pravdi Boga platiše i glavom!« Bio je vrlo začudan čovjek, po čaršiji hodao bi ne-iščešljanih brkova i brade, nego zasukanih. Premda bi o njemu imao puno pisati svršavam, bojeći se, da mi se ne odulji putopis. Još bijaše jedna budalasta Kada, kao gluha i nijema bi hodala po čaršiji, ali čuvala bi se od protušerijatskih stvari.

C r k v e sve su pomalešne. Manastira sa zvonom nema. Srpske i latinske (kršćanske) sasvim su uređene. U njima Franci i Grci obavljaju svoje obrede. Ima i jedna jevrejska havra.

I m a r e t a. U Sarajevu ima na sedam mjesta za putnike, softe i siromahe imareta. Znameniti se Kodža¹⁹ Ferhat pašino imare, Husrevbegovo imare, Kodža Mehmed pašino imare. Kodža Mehmed pašino imare načinio je sultan Sulejmanov nadinžinir Sinan aga.

E h a l i j s k i r a d o v i. Jedni se ljudi bave izokola ratovima, jedni poslužuju, jedni su zanačije i sarafi, jedni su trgovci, a jedni su kod paša i aga upisani sekbani, koji sabiru državni i aginski dug od naroda.

¹⁹ Veliki.

Žito i ostali plod. Pošto je većinom kamenito i brdovito dolazi kukuruz i pšenica iz Hercegovine i Karavlaške. U sarajevskoj zemlji niče i raste proha, ječam, bakla, grah, nohut i heljda.

Hljeb im je kao med sladak, te se čovjek od jela ne može osanisati. Za sušne godine vrlo je dobar prohin hljeb, ako je vruć, ali kad ohladi otvrdne ko kamen te se ne može jesti. Mnogo ima zobi i krupnika.

Voće. Ima šljiva, krušaka, jabuka, zerdelija i sličnog voća. U Hercegovini, gdje je blizu more, ima osim hurmi svake vrste rodni voćaka.

Jela. Najbolji i najbjelji su latinski somuni. Jutrašnji čureci su jedna masna vrsta čureka, koja se jede izjutra pred kahvu. Oni vole od kokošijeg mesa pitu, kajmak-baklavu, raznovrsne mesne čorbe, pastrme od ovnovine i govedine osušene na hrastovini, jahnije,²⁰ kupusna kalja, sirutke i sir.

Voće i piće. Od voća najljepše im je grožđe, memlevijske ašlame, višnje, jeribasme i druge raznovrsne kruške, a dobre su i na glasu jabuke.

Pića. Početkom pramaljeća donose po dva-tri mjeseca neprekidno bližnji seljaci u fučijama sirutku, te ju prodaju. Ovom sirutkom se liječi svijet, osobito koji su zatvoreni. Za sirutkom od ridastih koza jagme se, Zaista i po drugim mjestima preporučuju liječnici u prvo proljeće kozje mlijeko, jer uništuje balgam,²¹ safru²² i ostale škodljive stvari.

Oni vole šenab²³ širu i medeno šerbe. Imade još jedna vrsta šire od grožđa, koju nazivaju ramazanijom. Ta ramazanija čovjeku oduzima pamet i hod, premda se ipak nalazi gotovo u svakoj odličnoj kući. Pravo piće, kao vino, rakiju sasvim mrze, a pijanice preziru.

Bašče i teferiči. U okolici ima dvadeset i šest hiljada rajskih bašča, uređenih vodama, šadrvanima, fifama i ljetnicima. Pokraj vode Miljacke u bašči Mevlevijske tekije na južno-istočnoj strani više Sarajeva, u kojoj izvire lijepo vrelo, ima tako slatka crvena grožđa, da se čovjek ne može najesti.

Izlet na vrelo Bosne. Ovome vrelu izlaze sve sarajevske teferičlije i teferičuju pod čadorima i kolibama pa love ribu pastrminu u mreže, peku je te jedu i mezeteći teferičuju.

Majdani. U ovom se ajaletu nalazi devet različitih majdana kakvih po mnogim drugim mjestima nema.

Premda se u Bosni nalazio i zlatni majdan, Ferhat paša ga je zatvorio zbog toga,

²⁰ Vareno meso.

²¹ Sputom.

²² Žuč.

²³ Vesela voda.

što ima više troška nego prihoda. U Srebrenici taki je čisti i fin srebreni majdan, da osim u Surkisu kraj Selanika i u Nuri-bordu²⁴ takva čista srebra nema.

Ima majdan za hrmzu (auripigment), za olovo i bakar ali malo sumješan zlatom. Gvozdenih majdana mnogo je u Fojnici i Varešu a vadi se gvožđe bez računa.

Obični razgovori: Jelo po sabahu pred kahvu zovu »doručak« ili »kahvaltija«. Jedan dan mi dođe Hadži-Bešaret te me na ovi način pozva kući i reče: »Evlja, Čelebi efendi, naši kućni dušmani otišli su u banju; kuća mi je sama, došo sam, da Te vodim sebi, da Ti iznesem kahvaltiju!« Na ove mene začudne riječi uzeh na sve strane promišljavati a pomenuti Hadži-Bešaret opazi na meni, da sam se izgubio i reče: »U našim zemljama veli se ženi da je kućni dušmanin, a jer nemam puno odaja, za to Te pozivam na kahvaltiju«.

Jezik bosanskog i hrvatskog naroda. Stanovnike svijet zove »Bošnjacima«, ali oni više vole da se zovu »Bosnjevijama«. Zaista, kako im je jezik, tako su i oni čisti, dobri i razumljivi ljudi. Njihov je jezik latinskom jeziku sasvim blizu. Evo da napomenem nešto njihova računa u prodaji i kupovanju. Broje ovako: »jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset«. U ovoj Bosni ima hodža i takih znanih ljudi, da su poput Šahidije²⁵ načinili rječnik bosansko-turski na stihove. Radi kurioziteta malo ovdje navodim:

Bog = Tehri; jedno = birdur; Hem = jedino = vahdeti.

Duša = gandur; čovjek = adem; dirlugidur = živjeti.

Hem Ferište = anđel! oldi doklere = di = nebesa.

Raj = dženet; rajnik = aldi dimek dženetli i t. d.²⁶

Dodatak lijepom šeheru Saraj-Bosni. Na zemlji ima po imenu »Saraj« nekoliko gradova: u Anadolu Ak saraj, među Perzijom, Kurdistanom i Tagistanom: Tabe-saraj; pokraj Erdilskog mora u Moskoviji: Sehri-saraj; u Rumeliji: Vize-Saraj i t. d., ali Bosna-saraj od svijeta je najuredeniji i najljepši kamenit grad. Oko šehera doli-gori teku bezbrojne vode, sa svake strane ukrašen je šumama, baščama i cvjetnjacima. Hvala Bogu, u istom šeheru iz dana na dan se narod povećava. U Gradu kolje i prodaje se po dvije hiljade ovnova i ovaca, na jesen kolje se i suši se po četrdeset hiljada uhranjenih ovnova

²⁴ Novo brdo.

²⁵ Šahidija je perzijsko-turski rječnik na stihove.

²⁶ Ovaj rječnik načinio je Usklufija rođeni Zvorničanin 1041. po H. = 1631. po I. Rodio se 1010. po H.

za pastrmu. Pripravlja se po sto hiljada kaca kupusa za zimu. Bogati ljudi kolju po nekoliko hiljada govečadi za pastrminu. U proljetna tri mjeseca potroši se po nekoliko hiljada fučija kozje sirutke a tako i sira. Po bilježnikovu tetteru skuha se i pojedje po šest stotina hiljada hljebova dnevno, a kućnim hljebovima ni računa nema. Na ovi se način oni dobro hrane. Vrlo su odvažni i junaci te u Budimu, Egri, Kanizi, Bosni i Hercegovini svega 760 serhatskih gradova danju i noću čuvaju bosanski junaci i brane ih od neprijatelja. U Bosni ljudi dugo žive i tako se mnogo plode, da od njihove djece nije moguće sokakom proći. Bog im dao još više!

Sarajevsko-bosanski zijareti.²⁷ U sredini grada, kraj Husrevbegove džamije ukopan je merhum²⁸ Husrevbeg u osobitom turbetu, koga je za svoga života sazidao. Više vrata turbeta ima na četverastom kamenu tarih samrtni: zadnji je stih ovaj:

»Bogomoljac reče u molitvi smrtni mu datum: »Božja milost neka mu je svaki dan« (948. = 1541.)« Ovaj Husrevbeg je Sultan Bajezidvelin sestrić, živio je podugo i begovao je trideset i tri godine u Bosni. Oteo je Mlečanima sto i sedamdeset gradova, u kojima se i sada petak i bajram klanja. Sa-gradio je četrdeset i jednu džamiju, ima preko trista različitih njegovih vakufa. Pošto je on isti u haremu²⁹ svoje džamije ukopan, mole i posjetnici džamije i prolaznici Boga za njegovu dušu, da ga Bog rahmet učini i pomiluje. Pokraj turbeta spomenutog gazije, malo je pomanje, olovom pokriveno turbe njegova vojvode Muratbega, a napis više vrata na kamenu glasi ovako:

»Kada Muratbeg ode s ovoga svijeta, kogod začu, reče: »Duši Muratovoj Božji rahmet«. (952. = 1545.)

U haremu iste gazije džamije ima zijaret Mustafa efendije Mevla oglana.³⁰ Pregledavši i ovaj grad po mogućnosti i prohodavši sa valinim muslimom Sari Ibrahimom i ostalim prvacima i znamenitim ljudima oprostivši se odoh sa srećom iz Sarajeva u grad Lijevno, koji je povjeren bosanskom valiji, mome gospodararu Melik Ahmed paši«.

Tekstualno sam ovdje priopćio podrobni opis Sarajeva iz kalema Evlije Čelebije³¹

²⁷ Grobnice pobožnih ljudi.

²⁸ Pokojni.

²⁹ »Harem« znači ograđeno dvorište.

³⁰ Danas ove grobnice više nema. Oglan = rob.

³¹ Iz Sejahatname Evlije Čelebije. Priopćio Šejh Sejtudin Fehmi efendija Kemura Sarajlija. (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« XX. Sarajevo, 1908. str. 185. — 192.)

a da bi samo, i pored njegova orijentalnog pretjerivanja, iskočila slika grada, koji je toliko nastradao bojnim pohodom princa Evgenija Savojskoga u godini 1697. U daljnjem materijalu koji je sačuvan za mjesto-pis Sarajeva ističe se oko godine 1672. da je vinorodno (»solo vino vineisque carens«), da ima 100 jevrejskih kuća, da su katolici imali sukoba s grčkoistočnim vladikom i da im je župa spadala pod samostan sv. Nikole u Visokom (oko 100 kuća sa 922 vijer-nika).³²

Putnik XVII. stoljeća (valjada Rus Dorohin oko 1675.) kaže za Sarajevo: »Stanovnici su u tome mjestu ljudi turski; zovu se Bošnjaci, a govore svi jezikom slovjen-skim, a u istom mjestu, također, ima i stanovnika kršćanskih vrlo mnogo« — pa malo dalje zatim: »Ljudi u Sarajevu i u oblasti toj sarajevskoj, cijeloj, govore jezikom slovjen-skim, i svi se ti ljudi nazivlju svojim imenom Bošnjaci.«³³

I što je bliže vremenu obračunavanja između Srednje Evrope i Turske, to su pomn-jivije sabrani podaci u vojno-političke svrhe. Među tim podacima, dašto, da je Sarajevo na prvom mjestu: »Seraglio, città popolatissima, benchè senza mura, e residenza del Bassa, dove concorrono da tutte le parti genti infinite per il traffico. I cattolici saranno 1000 in circa, ch'a loro spese mantegono alcuni sacerdoti, che gl' amministrano i sağramenti...«³⁴

Habsburgovci su se najvjerovatnije poslu-žili franjevcima i ostalim kršćanima, da za-dobiju potrebne informacije za balkansku svoju ofenzivu. Carevački vojvoda Ludwig Badenski trebao je da provede tu operaciju.

Markgrof Ludwig von Baden bio je ad-latus bavarskoga kurfürsta Max Emanuela a rivalizirao je u to s Karlom od Lotaringije. 1688. dobi nalog da osvoji Bosnu i Herce-govinu pa dalmatinsko zaleđe što su ga držali Turci. U isto vrijeme trebaše general Veterani osvojiti Vlašku i Bugarsku.

Sve to spada u jedan kompleks i s akci-jom Gjurgja Brankovića oko velike južno-slovenske insurekcije. Plan nije prijaio po toj koncepciji Beču i nije izveden. 15. ko-lovoza 1688. uslijedilo je osvajanje Kostaj-

³² Dr. fra Julijan Jelenić, Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437.—1878.) »Starine« XXXVI, p. 138.

³³ Ст. Новаковић, Путничке белешке о балканском полуострву XVII. и XVIII. века. »Годишњица Николе Чупића« XVII. У Београду 1879. стр 104.

³⁴ Relazione dello stato della congrega-tione e missioni di propaganda fide, fatta alla s. m. di PP. Inocenzo XI. da mons. Urbano Cerri. Circa da. 1680. — Theiner, Vetera monumenta Slavorum Meridiona-lium... II. Zagrabiae 1875. p. 213.

nice, a 5. rujna bila je bitka i pobjeda carevacu kod Dervente (Derbend). Poslije 6. rujna iza pada Beograda slijedio je 15. IX. i pad Zvornika. U međuvremenu već nije bilo Gjurgja Brankovića i još je potrajao jedan decenij, dok su Habsburgovci uzeli u pretres bosanski problem dotično ofenzivno protiv Sarajeva.

Od 15. listopada 1697. do 6. studenoga trajao je taj »bosanski rat« po planu i vodstvu princa Evgenija Savojskog, habsburškog generalisimusa, — njegov put i prodor preko Doboja, Maglaja i Žepča do Sarajeva (23. X. 1697.)

Sad nam predleži cjelovit dnevnik te vojne operacije princa Savojskoga protiv Sarajeva.³⁵ I što je važnije, ediciji je pridodan i faksimile savremenog jednog crteža, koji prikazuje Sarajevo (sa ca. 80 džamija). U tom svom dnevniku bilježi vojskovođa sve etape te svoje ekspedicije protiv Sarajeva. 23. listopada naišao je podrug sata od tabora na korneta kojega je dan prije poslao s jednim trubačem i s pozivom na predaju u Sarajevo. Trubač je za vrijeme paničkog bijega sarajevskog pučanstva ubijen, a kornet je zadobio pet rana. U proklamaciji ističe princ Evgenij (tit.) zapovjedniku otomanskog grada Sarajeva i uglednim napokon svima žiteljima, da je Božjom pomoću 1. rujna (1697.) kod Sente na Tisi pobijedio sultana (Gross-Sultan), da se sada nalazi u Bosni, pred Sarajevom, da je dosad pobijedio. No on u zemlju (Bosnu) nije došao, da pod pravičnim carevačkim oružjem proteče još i više krvi, nego da ljubavljui i dobrotom postupi s onima, koji milost traže i koji se hoće podvrgnuti rimsko-carskoj devociji. Pa da se stanovnici uzmožnu spasiti, neka hitno princu pošalju deputaciju, jer pogibao im prijeti: dobrota će se premetnuti u strogošć i sve će se uništiti ognjem i mačem, a ne će ni čeda u utrobi majčinoj poštediti (ja soğar auch das Kind im Mutterleibe nicht verschonen wollen, allermassen hiezu das gröbere Geschütz, Mörser und Feuerwerk schon vorhanden stehen). Konačno ima još dva stavka prijetnja, neka se niko ne nada u mogućnost obrane.

Princ nastavlja u dnevniku: »Izravno sam dakle uputio marš proti gradu a čete sam u razvijenoj fronti postavio na uzvisinu neposredno blizu varoši. Odatle sam izasiljao odrede na pljačku. Turci

³⁵ Tagebuch des Prinzen Eugen von Savoyen über den Streifzug nach Sarajevo im Jahre 1697. Mitgeteilt von Hauptmann Zitterhoffer. (»Mitteilungen des K. und K. Kriegsarchivs«, Dritte Folge. VIII. Band. Wien 1914.)

su doduše najvrijednije stvari već sklonili, no ipak je preostalo još dosta robe. Predveče je počeo grad goriti (naročito Tašlihan). Grad je vrlo velik i potpuno otvoren; ima 120 krasnih džamija. Turci su vanredno zaprepašteni i da je bilo priprave, moglo se cijelo kraljevstvo (Bosna) zaposjesti i držati«. Princ je naredio, da se bez naloga ne pali, ali požar je buknuo i pretvorio grad u garište. Tom je prigodom Careva džamija izgorjela, a Begova džamija se održala. I 24. listopada pustilo se da požar širom hara. Leteći odredi progonili su neprijatelje i dovodili plijen, a i mnogo žena i djece, ubivši nekoliko Turaka. Kršćani su dolazili hrpimice u tabor i molili, da smiju s prtljagom doći i emigrirati. Ich hoffe auch, alle Christen — završava princ svoje bilješke o Sarajevu — die sich im Lande befinden, über die Save führen zu können. (U originalu: J'espère de ramener en-delà de la Save tout ce qu'il y en a dans le pays.)

U samom sarajevskom kaštelu, međutim, ostala je turska posada sa neko 150 ljudi. Princ je ostavio svoje topništvo kod Zenice i nije kaštel mogao osvojiti.³⁶ Sva ekspedicija svršila se na požaru i pljački Sarajeva i etapnim zgodama. Sarajevo je svoj prijašnji lik tom katastrofom izgubilo, a potonje lice dade mu oko 1729. Ali paša Skopljak (Bošnjak) ili, kako se inače tvrdi, polovinom XVIII. stoljeća Rustan paša Opuković.³⁷

Ekspedicija je svoju misiju ispunila: da zastraši carevačkim prodorom usred neprijateljske provincije.³⁸ Nepogodno doba godine za tadašnje vojne operacije i opora klima pospješila je prinčev povratak, 25. listopada. More bellico na povratku se isto pljačkalo i palilo, a u tom je bila revna i »National-Miliz«, sastavljena iz pripadnika našeg naroda, koja je udarala po svojoj braći druge vjere, što su dakako opet bila predstražom osmanlijskog carstva.

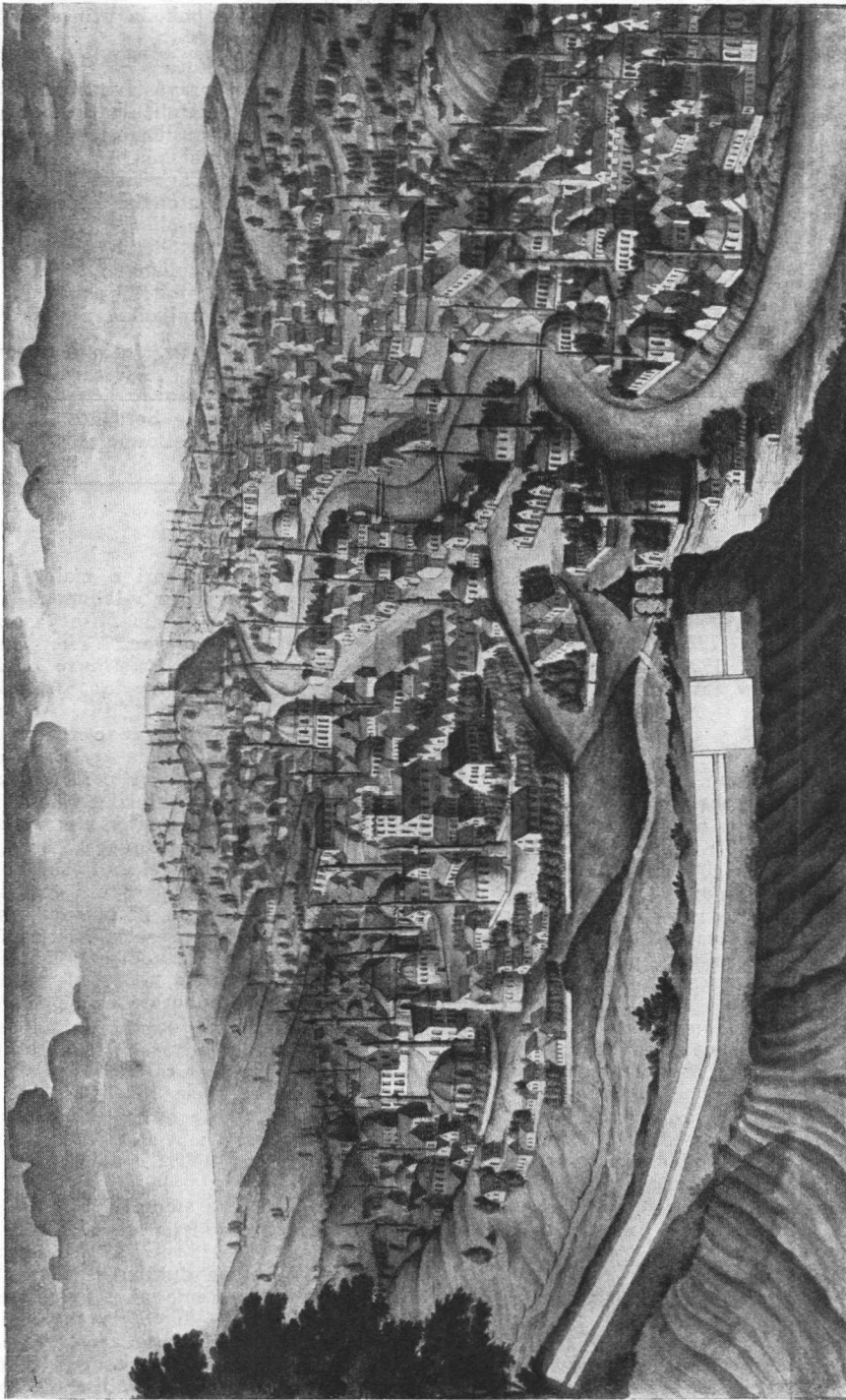
Taj veliki požar Sarajeva, koji je uslijedio pohodom princa Evgenija jasno da je odjeknuo u savremenom svijetu te je bio komentiran.³⁹ Kasnije pak iz XVIII. stoljeća

³⁶ Isp. cit. Zitterhoffer, Streifzug nach Sarajevo 1697. str. 18.

³⁷ Zitterhoffer cit. »Wiener Zeitung« 11. VIII. 1909. Nr. 182. (Paldus, Sarajevo. Ein Beitrag zur geschichtlichen Entwicklung der Stadt.)

³⁸ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie. — II. Band. Feldzüge gegen die Türken 1697.—1698. und der Karlowitzer Friede 1699. Bearbeitet von Moriz Edlen von Angeli. Wien, 1876. str. 193.

³⁹ Essendo poi nel duno decorso compare in Bosna le armi christiani, mentre gli ora-

Sarajevo (Ansicht von Serail) godine 1697. (K. u. K. Kriegsarchiv, Wien, Kartenabteilung)

predleže još nekoje statističke bilješke o

tori si trovavano passati a Ragusa per loro affari, fu la citta del Seraglio, capitale di quel regno totalmente incendiata, ne fu permesso a quelle povere famiglie cristiane di ricuperare cosa alcuna, e così destitute miserabili, obligate a seguitare l'essercito imperiale di là del Savo, particolarmente le grosse famiglie degli oratori, che in tant' agitazione non poterno asportare ne pure minima cosa de loro molti suppellettili, oro et argento, che havevano, essendo iu tutto rimasto esposto al saccheggio et incendio... (15. XII. 1698. Philippus et Jacobus Brnjaković... Fermentžin, Acta Bosnae... Zagrabiae 1892. p. 533.) — Isp. i Theatrum Europaeum, XIII.; Feigius, Wunderbarer Adlerschwung; »Oesterreichische Milit. Zeitschrift« 1811.—1813. etc. etc.

Sarajevu,⁴⁰ ali to već nije ni izdaleko grad kakav je bio prije pohoda princa Evgenija Savojskoga. Tako

ca. 1718.	12.000 kuća
	1.000 pravoslavnih porodica
	508 katoličkih domova
1737.	10.000 muslimanskih kuća
	150 džamija
	1.150 pravoslavnih kuća
	22 katoličke kuće
	125 katolika
1762.	100 katoličkih obitelji
	665 župljana
1777.	87 katoličkih kuća
	624 župljanina

Dr. Josip Matasović.

⁴⁰ Tako 1717. dubrovački nadbiskup B. Conventali napominje »Seraglio città principale e mercantile di Bosnia«.

PUBLIKACIJE

»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, XXXI.—XXXIX. — (1919.—1920. urednik Dr. Ćiro Truhelka; 1921.—1927. urednik Vladislav Skarić. Od god. 1927. zaseban svezak za prirodne nauke, a zaseban za istoriju i geografiju.)

A.

Preratni »Glasnik zemaljskog muzeja u B. i H.« spadao je obzirom na istoriju i arheologiju među najbolje naše časopise. Pregledao sam sav istorijski i arheološki materijal u osam poslijeratnih godišta »Glasnika« i konstatujem, da se i poslije rata u veoma nepovoljnim prilikama mnogo i marljivo radilo u »Glasniku«. Prikazaću redom po godištim sve što je u »Glasniku« štampano iz oblasti arheologije i istorije ne upuštajući se u kritiku i analizu.

U godištu 1919. donosi Riza ef. Muderizović prevod iz turskog rukopisa: Sarajevski nekrologij Mula Mustafe Bašeskije (p. 39—59.). Mula Mustafa je zabilježio imena umrlih osoba iz Sarajeva, koje je lično dobro poznao. Do 1757. bilježio ih je, kako mu je koji dolazio na pamet, a od god. 1757—1803 hronološkim redom. Nekrologij nema naročite istorijske vrijednosti, a k tome g. Muderizović osim na dva manje ili gotovo nikako važna mjesta ne daje nikakvog komentara. Ipak se u nekrologu spominju lica, za koje je bilo potrebno dati makar i kratki komentar.

K. Pač štampano je u god. 1919. dva manja priloga: Nalazak rimskog novca u Srbiji (p. 95—96) i Običaj »stipem jacere« u Bosni (97—98.).

U prvom priložu govori o maloj skupini rimskog novca (31 denar i 1 dupondij), koja je još 1911. nađena u selu Misači, srez Jasenica, okrug Kragujevac, a kupljena od sarajevskog muzeja 1919. Novac obuhvata period od Galbe (+ 69.) do 157 posl. Kr. (fale carevi Oto, Vitelije, Tito i Nerva). U drugom priložu govori Pač o tome, da je žrtvovanje novca bogovima vrelâ bio u Bosni stari običaj. Često se našlo novaca u toplom sumpornom vrelu Ilidži kod Sarajeva prilikom iskapanja i bušenja vrela, zatim u toplim vrelima Gornjega Sehera (Banja Luka) i drugdje. Vrela u Bosni još i danas dobivaju novčane darove i to od svih konfesija i to ljekovita ili obična. Sarajlije su poštivali osobito vrelo Abu-hajat na lijevoj strani ceste, što vodi u Pale. Darivao se obično, a daruje se još i sada (u koliko se taj običaj nije zaboravio zbog škola) po jedan do tri komada novca. Uzroci darivanja su bolest, slaba zarada, slab uspjeh u poslovanju, moli se kiša etc. Prilikom popravka poznatog vrela Kiseljaka kod Visokog nađena je zbirka od 170 komada novca (turski, austrijski i magjarski novac; najstariji komad iz god. 1808., a najmlađi iz 1887. god.).

Dr. Ćiro Truhelka štampano je u 1919. Jedan nalaz turskih akči iz Makedonije (p. 99—118.) God. 1909. kupio je Truhelka od jednog putnika iz Stare Srbije 1034 komada srebrenih akči (mali srebreni novac — bjelica — bijeli novac. Grci preveli sa ἀσπρον a odatle aspra ili jaspra), nađenih na okupu u Makedoniji. Akče su loše sačuvane i vrlo primitivno iskovane. Nijedan komad nema s obje strane potpuni